

letnek számított: a szórakoztatóipar nagygúyúinak és a lépcsőnek az ideje, úgy tűnt, végérvényesen lejárt. Időközben azonban újra ott magasodik: a fiatalítókúrán átesett André Heller-féle varieté és annak elmaradhatatlan színpadi lépcsője pillanatnyilag ismét diadalmasan uralja a nagy koncerttermeket.

A színpadi lépcső reneszánszának tetőtől talpig újjávarázsolt istennőjét Chernek hívják. A kortalanná lett rock-pop-énekesnő lelkes tizenévesek tízezrei előtt lebeg egy profán Pergamon-oltár tetején, mint Eurüdiké az alvilágban, majd táncolva és énekelve leszáll a tomboló rajongók közé. Amikor hirtelen eltűnik a *chorus line*, és Cher egyetlen reflektor fényében, egyszerű fehér ruhában a THAT'S THE WAY OF LOVE-ot, a szerelem törekenységének balladáját énekli, síri csönd támad az arénában. A giccs ebben a pillanatban borzongató művészetbe csap át, mert egy pillanatra félrelebbenti az illúzió fátylát. Ilyen pillanatokban elengedhetetlen a lépcső: aki egyedül áll rajta, az végtelenül magányos.

Cher nemrégiben a San Remó-i dalfesztivál vendége volt. Ehhez a fesztiválhoz minden divattal dacolva ragaszkodnak az olaszok, a miniszterelnöktől a kamionsofőrig. És ragaszkodnak a kétszárnyú lépcsőhöz is, amelyen a színpadi jelenlét szigorú próbáját állják ki a versenyzők.

San Remo elevenen él, akár legjobb napjaiban. A Grand Prix úgyszintén. Barbra Streisand éppen utolsó előtti lépcsős búcsúturnéját abszolválja, Ute Lemper a Broadway lépcsőin vonaglik, Meret Becker hamburgi lépcsőkön lépked lefelé. Ebben a felhozatalban a SUNSET-BOULEVARD, az örök sikermusical, amelyben Nora Desmond lubicokol a lépcsőn járásban, szinte periferikus jelenségnek számít. Úgy tűnik, a színpadi lépcső következő diadalmenete is biztosítva van.

Dietmar Polaczek

A KÁOSZ

Kezdetben volt a szó: legyen. Avagy Gottfried van Swieten Lidleynek Haydn TEREMTÉS-oratóriumához írott szövegében: Eloszlik a zűrzavar, és kicsírázik a rend. De mi volt a kezdet előtt? A káosz. Zűrzavar, tagolatlan ősmassa, üres és mérhetetlen tér, Nüksz atyja, Erebosz – az antik káosz meghatározások kaotikusak, és ez így is van rendjén. Ha elkülöníthetők, egymásnak ellentmondók, akkor éppen a káosz ellentétét jelentik. Mert a káosz maga a különbségtétel nélküli, arctalan egyféleség és mindenség. A különbségtétel nélküli a logikai Semmi. Csak a különbségek konstruálnak rendet: alakot és formát – mint ahogy a modern fizikában is csak a benne meglévő anyag definiálja a teret.

Joseph Haydnnak nagyon is rendezett elképzelése volt az egyetemes rendetlenségről, mert zenével írta le, ami tudvalevőleg rendezett idő. Egy magányos C hang, a bécsi klasszika dúr-moll hangrendszerének kiindulópontja négy oktávot átfogva az elképzelt c-mollban – mindez elég Haydnnak ahhoz, amihez későbbi kollégájának, Wagnernek A RAJNA KINCSE előjátékában a párhuzamos dúr szörnyű sok hangja kell. Az idő felfüggesztését, a holtponthoz, a ritmus, a harmonikus vagy melodikus előrehaladás kiiktatását, a világosan elkülöníthető zenei történések szinte teljes hiányát Wagner – hasonlóan Ligeti ATMOSPHÈRES-éhez – számtalan elenyészően parányi elem felhalmozásával éri el. Haydn egyszerűbben festi le az ősvilág mozdulatlanágát: a fermatával,

egyetlen hang mozdulatlanságával. Akkoriban ez az eszköz még nem volt elkoptatva. Az ős-egy-hangúság (eltekintve a későbbi modulációktól). De vajon Wagner is azt akarta-e, amit Haydn: zenében lefesteni a káoszt? Az álomba ringató Esz-dúr nem inkább olyan-e, mint Haydn tökéletes konszonanciája: a tökéletes rend megtestesítője, lévén tökéletesen harmonikus? Igen is, nem is.

A zene nem kiválasztott, megformált vagy véletlen hangesemények egyszerű egymásutánja, nem is „jelentéseké”, amelyeket egy zenei kultúrán belül bizonyos hangokhoz, tartamokhoz, ritmusokhoz rendelnek hozzá, hanem egy kommunikációs folyamat hallgatónként más és más meta-eseménye. Ennek a dialektikája megfelel minden emberi kommunikáció ambivalenciájának: nemcsak a túl egyszerű unalmas, hanem a túl bonyolult is. Az a rend, amely túlságosan összetett vagy más okokból nem átlátható szabályokat követ, rendtelenségnek tűnik. Az összetettség elérheti azt a fokot, ahol az eredmény ama befogadó számára, aki nem ismeri a geneziséjét, a véletlen művének tetszik.

A szeriális zeneszerzők – akik nemcsak a hangmagasságot, mint Schönberg a dodekafóniájában, hanem minden paramétert egy sor által meghatározott rend szerint kívánták szervezni – korán felismerték ezt a dilemmát. Amikor Cage Darmstadtban kiáltotta a meghatározatlanságnak a teljes meghatározottságba való betörését, nyitott kapukat döntetett. Csupán a káoszról alkotott egyik elképzelést helyettesítette egy másikkal. Közben Ligeti György egy salzburgi előadásában Anton Webern vonósnyegyesre írott BAGATELL-jeinek elemzésében kimutatta – anélkül, hogy részletesen kitért volna a mű hallápszichológiai vonatkozásaira –, hogy ezek a kristályos képződmények, a Stravinsky által emlegetett „gyémántok” először tökéletesen szabályosnak tűnnek, ám valójában önkényes, megmagyarázhatatlan töréseket, egyes, az elvből nem következő hangokat, logikai következetlenségeket rejtenek magukban. Viszont éppen ettől eredetiek és autonómak. Az elmélet megengedi a jóslást, a mű megjósolhatatlan. Ahogy Ligeti mondja: a mű „*a megzavart rend elvét*” követi. Legyen fölismerhető a rend, hogy a zavar is fölismerhető legyen benne. „– *Mely szabály szerint fogjak bele?* – kérdi Stolzingi Walter. – *Ön szabja meg, s azt tartsa be!* – feleli Hans Sachs.”* Ligeti verziójában: Adsz új szabályt, s azt megszeged. Mozart vagy Schubert soha nem másolta le szolgálai a repríz az expozícióról, az irracionális variánsok ügyesen megzavarják a rendet. Ez emeli műveiket az epigonok hibátlan termékei, a barkácsolás, a sorozatáru és az önisméltés fölé. Peskó Zoltán hívta föl a figyelmet arra, hogy Bartók a népművészeti tárgyak gyűjtésekor a hibás darabokat részesítette előnyben. A törvényszerűségek általános érvényűek, a hibák viszont egyéniek. A tökéletesség (a tökéletes káosz is) valami emberfeletti, isteni. A perzsaszőnyegekben is megbújik egy-egy szándékos hiba, ne-hogy kivívják az ördög haragját és irigységét.

Heinz-Klaus Metzgerrel folytatott beszélgetésünkben – jóval az új egyszerűség, a meditáció divatja és a minimálzene hulláma előtt – az „izgalmasság” kritériumait kerestük: mivel próbálták ébren tartani minden idők komponistái a hallgatók érdeklődését, amely a sztereotípiáktól, a túlságosan ismerttől lankadni szokott? A hagyomány megtörése (Beethoven ELSŐ SZIMFÓNIA-ja disszonanciával indul), szélsőséges hangerőingadozások a romantika óta, a virtuóz darabok szélsőséges tempói, a meglepetés (Haydn ÜSTDOB SZIMFÓNIA-ja a példa) – minden változatosság, minden kontraszt elhasználódik, ha folyamatosan és intenzíven használják. Egy darab nem akkor változatos, ha egyik változatosság a másikat éri benne, mert ilyenkor megint csak homogénné, azaz kevésbé változatosá válik. A változatosság bevetésének változatosága – a mate-

* Blum Tamás fordítása.

matika nyelvén: a funkció második levezetése – a fontos; és a változatosságok e változatossága sem rendszeres, hanem valószínűtlenül rendszertelen kell hogy legyen. Ugyanez érvényes a termodinamikában. A legvalószínűbb állapot a teljes rendetlenség: a káosz. Minél valószínűbb egy állapot, annál magasabb az entrópiája. Az információs folyamatokra kivetítve: minél valószínűbb, annál érdektelenebb, annál nagyobb benne a redundancia, annál csekélyebb az „információ” mértéke.

A differenciák és a differenciálok megléte hozza létre a rendet és az információt. Ha a teremtés első napja előtt nincs világosság, akkor éjszaka sincs; ha nincsenek egymástól elkülöníthető frekvenciák vagy frekvenciacsoportok, akkor nincs zene sem, csak fehér zaj. Ha nincs felismerhető szabály, akkor azt meg sem lehet szegni, ha nincs konvenció, nincs provokáció sem. Stolzingi Walter és a mesterdalnokok konfliktusa, amennyiben zeneileg (és nem társadalmilag) artikulálódik, megfosztja értelmétől ezt a vége felé tartó évezredet. Szabályok? *Anything goes*. Ez a kultúra fehér zaja.

A kezdet előtt volt a káosz? Meglehet. Az viszont bizonyos, hogy az általunk ismert világ végén ott van a káosz. Az entrópia elérte a maximumot, a redundancia végtelen, minden differencia eltűnt, az információ egyenlő a nullával, a hőhalál elérte a világűrt. A zene mint globális rendszer az elsők között fog áldozatul esni. Az utópiákban az a legszebb, hogy nem válnak valóra. Ha Cage kívánságára az élet művészetté válna, ha a művészet az élet lenne, a befogadási folyamatok értelmében vett művészet nem létezne többé. Ha minden különös lenne, nem lenne semmi különös. Akkor elveszne a művészet számára létfontosságú energiapotenciál.

Wolfgang Rihm

A SZÉP RÉSZEK

Először: Kell, hogy legyenek, mert Adorno a legszebb rádiós előadását szentelte nekik. De ettől eltekintve és eltekintve attól is, hogy mindenkinek más és más „rész” kellei magát: vannak is ilyenek, meg nincsenek is. A szép részek éppen ebben mutatják meg a zene lényegét: a zene az elmúlásban létezik. De mi is az, ami elmúlik? Legtöbbször egyetlen pillanat, amely nemcsak kifejezést, de (mégoly illanó) alakot is képes kölcsönözni annak a kívánságnak, hogy maradjon még. Általában nem is annyira a lezárt formarészek, a teljes dallamok, a végigvitt zenei kibontakozások azok, amelyek mint szép részek megindítanak bennünket, hanem inkább az átmenetek, a közbenső állomások, a késleltetések. Ezekben a pillanatokban mibennünk zajlik le valami: az emlékezés megakad, megszakítva a zenei folyamatot is, mintha a zene saját magára reflektálna. Mintha a zene egy pillanattal minket hallgatna – ezért ezt sokkal közelebb érezzük magunkhoz, mint az előző vagy a rá következő pillanatot. Ez a pillanat egy darabka mibőlölünk, egy pillanat töredékéig tükröző felület.

Másodsor: Néha egyetlen hangköz, a harmónia parányi elmozdulása, nyomokban változó hangszín, egy basszuslépés, egy késleltetés az, melynek sikerül ily módon behatolnia az előzményekbe és a folytatásba. A probléma is éppen ebben rejlik: egy szép rész csak kontextusában létezik. Ha kiragadjuk, már egyáltalán nem szép, hanem egy hulla testrésze. Ha a fizikai szépség jegyeit – feltehetően perverz fetisizta indítékkal – elszigeteljük az egésztől, akkor megöljük az általuk szépnek látott egészt. (Egy